MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR

CRISIA

LII

ORADEA • 2022

UN *IMBROGLIO* DIN *DACIA MEDITERRANEA*: UMANISTUL ANTONIO BONFINI, EPISCOPUL DE ORADEA IOAN FILIPEC ŞI AMINTIREA DOMNIEI REGELUI MATIA CORVIN

Alexandru SIMON*

AN *IMBROGLIO* IN *DACIA MEDITERRANEA*: THE HUMANIST ANTONIO BONFINI, THE BISHOP OF ORADEA, JOHN FILIPEC AND THE MEMORY OF KING MATTHIAS CORVINUS' REIGN

ABSTRACT

Matthias Corvinus' (r. 1458-1490) best known chronicler was the Italian Antonio Bonfini. The most important diplomat of the Hunyadi monarch in the final decade of his reign was the Moravian Czech John (Jan) Filipec. The careers of Filipec (after 1468) and Bonfini (from 1486 onwards) met and parted ways in the service of the son of John Hunyadi and of the father of John Corvinus, as well as in the service of Wladislaw II Jagiello (r. 1471-1516/ 1490-1516), the unwanted Hungarian (and Bohemian) successor of Matthias. The two, Filipec and Bonfini, also shared Oradea. The former was its bishop (1476-1490). The latter placed the city of Oradea (*Varad/ Varadinum*) in *Dacia Mediterranea*. This he did after the *divine* Matthias had passed away (April 6, 1490) and – last but certainly not least – after Filipec had resigned as bishop of Oradea (post September 21, 1490), following the royal Hungarian coronation of Wladislaw II Jagiello he had organized in Székésfehérvár.

The curious location of Oradea, that city and bishopric were anything but "southern" and belonged to "neither" ancient Roman Dacia nor Roman Pannonia, belongs to a series of "curiosities" in the text submitted by Bonfini to Wladislaw II in the second half of 1492, more than two years after the death of Matthias, Bonfini's first Hungarian master. The new monarch was more than pleased by Bonfini's work, whom he consequently ennobled and kept in his well-paid service. In light of these otherwise often overlooked circumstances (Bonfini's *Decades* are usually deemed a Matthias' product and not a gift presented to Wladislaw), the case of Oradea, placed by Bonfini in a fictitious Dacia and also under the authority of the prelate who no longer held office (as Bonfini knew all too good), might be rather relevant for the understanding of personal and collective choices and mechanisms that shaped the images of both Hunyadi and Jagiellonian Hungary, and not only. The present paper focuses chiefly on Bonfini's text and its early modern editions (1540s-1580s) and traditions in relation to the (past) events in the 1480s-1490s.

Keywords: Antonio Bonfini, John (Jan) Filipec, Matthias Corvinus, Wladislaw II Jagiello, Oradea, Pannonia, Dacia, propaganda, print

Cel mai cunoscut „cronicar" al regelui Matia Corvin a fost italianul Antonio Bonfini[1]. Cel mai important diplomat al monarhului huniad din ultimul său deceniu de domnie a fost cehul Ioan (Jan) Filipec[2]. Carierele lui Filipec şi Bonfini s-au întâlnit şi despărţit în slujba fiului lui Iancu de Hunedoara şi a părintelului lui Ioan Corvin[3]. În comun, umanistul şi prelatul au avut

* Academia Română, Centrul de Studii Transilvane; e-mail: alexandru.simon@acad.ro

[1] Gerhard Rill, „Antonio Bonfini", *Dizionario Biografico degli Italiani*, XII (1971), *sub voce*.

[2] Rudolf Grieger, *Filipecz Johann, Bischof von Wardein: Diplomat der Könige Matthias und Wladislaw* (=*Studia Hungarica*, XX), München 1982; Antonín Kalous, *John Filipec: His Life and Personality* [lucrare de masterat (Central European University)], Budapest, 2000.

[3] Este „dubla încadrare" a regelui Matia Corvin de care trebuie ţinut cont, atât în raport cu Antonio Bonfini, cât şi cu Ioan Filipec (vezi două studii recente Julia Burkhardt, „Alte Motive in neuen Kontexten. Antikenbezüge und

și Oradea[4]. Cel din urmă i-a fost episcop (1476-1490)[5]. Cel dintâi a așezat-o în *Dacia Mediterranea*[6], după dispariția *divinului* Matia (6 aprilie 1490)[7], urmată de demisia lui Ioan Filipec din scaunul orădean (post 21 septembrie 1490)[8].

Bonfini pare să fi avut o relație aparte cu Filipec[9]. Cel puțin o mare parte din ceea ce se cunoaște despre începuturile lui Filipec, un *utraquist*, un „nici nici"[10], până când a ajuns episcop de Oradea i se datorează lui Bonfini[11]. Din acest motiv, fragmentul de mai jos din partea introductivă „geografică"[12] a *Decadelor* lui Bonfini, dedicate istoriei Ungariei în general[13] și domniei lui Matia (și moștenirii sale) în particular[14], are de la început o valoare aparte[15].

---

politische Repräsentation am Hof des ungarischen Königs Matthias *Corvinus* Hunyadi (1458-1490)", în *Schaffen und Nachahmen. Kreative Prozesse im Mittelalter*, editori Volker Leppin, Samuel J. Raiser, Berlin-Boston, 2021, pp. 283-300; Petr Kozák, „Listiny knížete Jana Korvína (1473–1504) a jeho úředníků uložené v českých archivech", *Sborník Archivních Prací*, LXXI (2021), 1, pp. 137-204).

[4] Vezi acum Ioan-Aurel Pop, „Oradea: file de istorie și episoade de convieţuire", în *Omagiu profesorului și istoricului Viorel Faur la împlinirea vârstei de 80 de ani*, editori Cristian Balaj, Antonio Faur, Constantin Moșincat, Cluj-Napoca, 2021, pp. 73-88, în acest caz la pp. 76-79.

[5] Vince Bunyitay, *A váradi püspökség története, I.* A *váradi* püspökök a *püspökség* alapitásától 1566. évig, Nagyvárad, 1883, pp. 308-313. Vezi și Csaba Csapodi, „Filipec (Pruisz) János nagyváradi és olmützi püspök könyvei",*Magyar Könyvszemle*, LXXXIII (1967), pp. 243-249.

[6] Pentru adevărata *Dacia Mediterranea*, vezi András Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia: A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire (New York, 2014²), pp. 274-275.*

[7] Vezi în această privinţă și Florin Curta, „Oblivion and Invention: Charlemagne and Wars with the Avars", *Frühmittelalterliche Studien*, LV (2021), 1, pp. 61-88, la p. 84, nota 106.

[8] Tomáš Měšťánek, *Biskup Jan Filipec (1431-1509) a středoevropská politika*, Zlín, 2003, pp. 181-184. În comparație, a se vedea și Miriam *Hlavačková*, „A Diplomat in the Service of the Kings of Hungary. The Activity of the Bishop of Nitra Antony of Šankovce at the End of the Middle Ages", *Historický Časopis*, LIX (2011), suppl., pp. 3-24, aici la pp. 9-10, 13.

[9] Nu este lipsit de interes în acest context faptul că Ioan Filipec a și „sponsorizat" la 1488 tipărirea *Cronicii* lui Ioan Thuróczy („rivalul" lui Antonio Bonfini) și – în mod particular – publicarea în anexă la aceasta a *Carmen miserabile*, o „istorie" a invaziei tătare de la 1241, scrisă de Rogerius (c. 1205-1266), arhidiacon de Oradea (vezi János M. Bak, Martyn Rady, „Introduction" [la *Carmen miserabile*], în *Anonymous and Master Roger*, ediție J.M. Bak, M. Rady, László Veszprémy, Budapest – New York, 2010 pp. XLI-LIII, la pp. XLI-XLII).

[10] Václav Žůrek, „*Konvertiten raten dem Ketzerkönig.* Zwei volkssprachliche Schriften für König Georg von Podiebrad", *Bohemia*, LVIII (2018), 2, pp. 246-266. *Utraquiștii* (textual: cei care acceptau comuniunea sub ambele specii) erau husiții „uniți" cu Roma (corect spus cu mișcarea conciliaristă) prin *Compactatele* de la Basel (1436-1437). Erau „omologii" creștinilor de rit grec care acceptaseră unirea de la Conciliul de la Ferrara-Florența (1437-1439), totodată replica pontificală la Conciliul de la Basel (A. Kalous, „Spor o biskupstvi olomoucke v letech 1482-1497" *Česky Časopis Historicky,* CV (2007), pp. 1-39; Al. Simon, *Pământurile crucii: românii și cruciada târzie*, Cluj-Napoca, 2012, pp. 227-228, 236-237).

[11] Cf. deja Kalous, *Filipec*, pp. 12-13. Singura alternativă la Bonfini este *Historia Fratrum Bohemicarum, redactată după 1542, poate de către umanistul Jan Blahoslav (1523-1571).*

[12] Bonfini și geografia: P. Kulcsár, „A humanista földrajzírás kezdetei Magyarországon", *Földrajzi Közlemények,* XVII (1969), pp. 297-308, la pp. 305-306; Enikő Csukovits, *Hungary and the Hungarians: Western Europe's View in the Middle Ages*, Rome, 2018, pp. 62-68, 174.

[13] Pe lângă lucrările din nota precedentă, a se vedea pentru comparație și L. Veszprémy, „Egy kesőkozepkori vilagkronika a Matyas-kori historiografiaban. Johannes de Utino latin nyelvű kronikajanak hazai recepcioja", *Szazadok*, CXLIV (2010), 2, pp. 465-484.

[14] Un studiu recent: Anna Boreczky, „Historiography and Propaganda in the Royal Court of King Matthias: Hungarian Book Culture at the End of the Middle Ages and Beyond", *Radovi Instituta za Povijest Umjetnosti*, XLIII (2019), pp. 23-35, aici pp. 26-27, 33, cu nota 20.

[15] Vezi și Vasile Rus, „*Cronica Quattuor Aetates Transylvaniae de Rudolph Bzenszky*", *Acta Musei Porolissensis*, XVIII (1994), pp. 205-270, la pp. 209, 239. În originalul latin: [...] *In Transilvania quondam haec fuere Oppida (inquit Bonfinius Dec. I, Lib. I, pag. 7 (Carcodunum, Metovium,* Elpedana*, non procul a Tyra, cuius Incolae TyroGetae dicti, item Vibantenarium, Eractum, et Metropolis eius Alba Iulia a Romanis prius condita. deinde ab Albanis-Scytis instaurata, Ladislav Episcopo pro Pontifice Ungarico, sed postquam Sanctus Ladislaus Rex Hungariae* Varadinum *aedificavit hoc veluti Metropolis cellebratur, Alba Iulia vero deficiebat, unde Bonfinius ibidem pag. 8-a recte scripsit: „Metropolis in*

Structurată în *patru decade și jumătate* ([...] *decades quatuor cum dimidia* [...]), lucrarea de căpătâi a lui Bonfini (*Rerum Ungaricarum Decades*), care se oprea la anul 1495 (de aici şi „jumătatea"), a fost publicată progresiv[16]. Primele trei *decade* (care se opreau la începutul domniei lui Matia) au fost tipărite în 1543 la Basel (și Viena)[17]. Textul complet al *Decadelor* a fost publicat abia în 1568, tot la Basel[18]. Pe baza manuscriselor păstrate, scrierea a fost tipărită integral, la intervale de cel mult trei generaţii (1581, 1606[19], 1690[20], 1744)[21],

Mediteranea Dacia Varadinum quod suo, [10/b] *nune Antistite Ioanne praestanti Bohemorum familia nato Mathiae Regis Supremo Consiliario-tantopere gloriatur* [...]. În traducere în limba română: [...] *In Transilvania au existat cândva aceste cetăți (spune Bonfini, în Decada I. cartea I, pagina 7)* Carcodunum, Metovium, Elpedana*, nu departe de Tyra, ai căror locuitori sunt numiți tyro-geți, de asemenea Vibantenarium, Fractum, și capitala acesteia, Alba Iulia, întemeiată mai înainte de către romani, apoi refăcută de către albanii sciți, pe când era episcop pontifical maghiar Ladislau, dar după ce Sfântul Ladislau, regele Ungariei, a construit Oradea, aceasta era cunoscută drept capitală, iar Alba Iulia scădea în importanță, de unde Bonfini a scris pe bună dreptate: „Capitală în Dacia Mediterranea este Oradea care / se* [10/b] *mândrește acum atât demult cu fruntașul său Ioan, născut dintr-o insemnată familie de boemieni sfetnic „de căpetenie al regelui Matia" (ibid. pag. a opta)* [...]. „Cronica" îi aparţine iezuitului *Rudolf Bzenszky (1631-1715) și a fost transcrisă de Vince Bunytay (am reprodus fidel atât transcrierea din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cât și traducerea în română de la sfârșitul veacului următor). Bzenszky nu este deloc un necunoscut, opera sa însă meritând reprivită și din perspectiva secolului al XV-lea (până atunci, vezi Antal Molnár,* „Rudolf Bzenszky SJ (1651-1715) ein tschechischer Missionar und Geschichtsschreiber in Siebenbürgen", în *Lesestoffe und kulturelles Niveau des niederen Klerus. Jesuiten und die nationalen Kulturverhältnisse. Böhmen, Mähren und das Karpatenbecken im XVII. und XVIII. Jahrhundert*, editori István Monok. Péter Ötvös, Szeged, 2001, pp. 67-77, la pp. 73-75; *Paul J. Shore, Narratives of Adversity: Jesuits in the Eastern Peripheries of the Habsburg Realms (1640-1773), Budapest – New York, 2012, pp. 217-219).*

[16] Principalele informaţii de mai jos au fost extrase din introducerea (în latină) la *Rerum Ungaricarum Decades*, ediţie József Fógel, László Juhász, Béla Iványi, I, Leipzig, 1936 [=*Bonfini*-LAT (1936-1944/1945)], pp. XXXIII-LIII; Péter Kulcsár, *Bonfini Magyar történetének forrásai és keletkezése,* Budapest, 1973. Trebuie subliniată și vechimea referinţelor de bază.

[17] *Antonii Bonfinii Rerum Ungaricarum decades tres, nunc demum industria Martini Brenneri Bistriciensis Transsylvani in lucem aeditae, antehac nunquam excusae. Quibus accesserunt Chronologia Pannonum a Noah usque haec tempora, & coronis Historiae Ungaricae diversorum Auctorum* [Wien-] Basel (*ex Roberti Winter officina*), 1543 [=*Bonfini*-LAT (1543)]. Reţinem astfel numele bistriţeanului Martin Brenner (?-1553), care a studiat la Viena și a lucrat ca doctor (medic) la Sibiu (Ádám Dankanits, *Lesestoffe des 16. Jahrhunderts in Siebenbürgen*, Bukarest, 1982, pp. 63-64, 80). O nouă cercetare „*valahă*" a lui Brenner ar fi probabil utilă.

[18] *Antonii Bonfinii Rerum Ungaricarum decades quatuor, cum dimidia : Quarum Tres priores, ante annos XX, Martini Brenneri Bistriciensis industria editae, iamque diversorum aliquot codicum manuscriptorum collatione multis in locis emendatiores: Quarta vero Decas, cum Quinta dimidia, nunquam antea excusae, Ioann. Sambuci Tirnaviensis, Caes. Maiest. Historici, &c. opera ac studio nunc demum in lucem proferuntur : Una cum rerum ad nostra usque tempora gestarum Appendicibus aliquot, quorum seriem versa pagina indicabit : Accessit etiam locuples rerum & verborum toto opere memorabilium Index*, Basel (*ex officina Oporiniana* [*per Bartholomaeum Franconem, et Paulum Quecum, sumptibus partim successorum Oporini, partim Sigismundi Feirabent*]), 1568 [=*Bonfini*-LAT (1568)]. Lui Martin Brenner, i se adaugă (*post mortem*) între editorii lui Bonfini celebrul János Zsámboki (1531-1584), originar din Trnava, medicul împăratului Maximilian al II-lea de Habsburg (pentru personalitatea și epoca sa: *Iohannes Sambucus/ János Zsámboki/ Ján Sambucus (1531-1584): Philologe, Sammler und Historiograph am Habsburgerhof,* editori Christian Gastgeber, Elisabeth Klecker, Wien, 2018, passim).

[19] Adică, în anul păcii de la Zsitvatorok care a pus capul războiului (1593-1606) dintre Imperiul Otoman și coaliţia creștină condusă de Casa de Habsburg (Jan Paul Niederkorn, *Die europäischen Mächte und der Lange Türkenkrieg Kaiser Rudolfs II. (1593-1606)*,Wien, 1993).

[20] Adică, în anul morţii principelului Transilvaniei, Mihail I Apafi, care a permis Casei de Habsburg să preia, pe baza acordurilor de la 1688, puterea și în interiorul Carpaţilor (vezi, „din ajunul" ultimei ediţii a textului latin al lui Bonfini, și István Halmay: *Apafi Mihály erdélyi fejedelemsége. 1661-1690*, Szeged, 1934). Remarcăm astfel că, pe întreg parcursul secolului al XVII-lea, „epoca de aur" a Principatului Transilvaniei (mai ales între 1613 și 1648/1657), Bonfini nu a fost reeditat cu excepţia ediţiilor parţiale citate în nota următoare.

[21] Amintim astfel și ediţiile parţiale din anii 1581 (Strasbourg), 1603 (Frankfurt-am-Main), 1619 (Frankfurt-am-Main), 1627 (Frankfurt-am-Main), 1681 (Trnava), 1720 [?] (Trnava), 1732 (Kosice), 1774 (Wien), 1790 (Kalocsa). O

până la 1771[22], nu şi ulterior, în perioada de înflorire a naţionalismului european[23]. O nouă ediţie, critică şi completă, a fost tipărită de către erudiţii maghiari abia la sfârşitul perioadei interbelice şi în vremea celui de-Al Doilea Război Mondial, între anii 1936 şi 1941 [1944/1945], la Leipzig (şi la Budapesta)[24].

Decadele lui Bonfini au fost traduse întâia oară în germană în 1545, la Basel (pe baza ediţiei incomplete din 1543)[25], şi apoi în 1581, la Frankfurt-am-Main (în temeiul versiunii latine integrale din 1568)[26]. Între aceste date germane, *Decadele* au fost traduse „rezumativ" la Cluj (1575) în maghiară[27], dar şi în franceză (tot selectiv), la Paris (1572)[28]. Ultima ediţie maghiară, şi totodată singura completă (apariţiile anterioare reluând în fapt „selecţia" din

---

cercetare a acestor ediţii „aparte" (în *Bonfini*-LAT (1936-1945), I, subcapitolul *IV. De editionibus particularibus*, pp. XLVII-L) ar putea conduce la câteva rezultate relevante pentru cunoaşterea şi circulaţia lucrării lui Bonfini.

[22] Leipzig, 1771. Este vorba de altminteri des folosita şi buna ediţie a lui Karl Andreas Bel.

[23] Vezi şi István Déak, „Historiography of the Countries of Eastern Europe: Hungary", *The American Historical Review*, XCVII (1992), 4, pp. 1041-1063, în special pp. 1045-1048.

[24] *Bonfini*-LAT (1936-1945), I-IV. Editura (din Leipzig) a fost B.G. Teubner. Pe ultimul volum figurează însă anul 1941, deoarece, „printre altele", unul dintre editori, József Fógel murise în octombrie 1941. Subiectul, „un loc – neoficial – comun", ar merita reluat. Este posibil şi ca ultimul volum să fi totuşi tipărit înaintea luptelor din iarna anului 1944-1945.

[25] *Des Aller Mechtigsten künigreichs inn Vngern/ warhafftige Chronick vnnd anzeigung/ wie das anfang/ auff vnd abgang genummen/ wie auch das vilfaltig anfechtung vnd vberfall gelitten/ vnd andern Nationen schwerlich zůgefůgt/ vnd sich der Tůrckischen angriff so lang biß zů vnsern zeytten, so ritterlich erwert hatt/ inn dreyßsig Bu^e^chern beschryben mitt jhren Figuren lautter anzeygt vnd erkla^e^rt wirt*, Basel (tipăr la Robert Winter/ în original: *Zu Basel by Růprecht Winther/ im Jar M.D.XLV.* Colofon: *Gedruckt inn der loblichen Stat Bernn inn Vechtlandt/ Bey Mathia Apiario/ inn kosten vnd verlegung des Ersammen vnnd wolgeachten Růprechten Winther Burger vnnd Truckerherren zu Basel, imm jar M.D.XLV. vnd vollendet auff den fünfften tag Martij*), 1545 [=*Bonfini*-DE (1545). „Ediţia" îi aparţine de fapt lui Hieronymus Boner (1490-1552), primarul oraşului Colmar, printre altele (vezi aici Gustaf Wethy, *Hieronymus Boner. Leben, Werke und Sprache. Ein Beitrag zur elsässischen Literaturgeschichte*, Strassburg, 1892).

[26] Titlul era: *Ungerische Chronica, das ist ein grůndtliche beschreibung deß aller måchtigsten und gewaltigsten Ko^e^nigreichs Ungern*. Urma explicitarea mărunt tipărită: [...] *Darinn nicht allein dieses weitberühmbten Lands Könige/ Hertzogen* [...] *Geschlecht* [...] *sodern auch der vralten Scythier* [...]. Apoi: *Erstlich durch den Hochgelehrten Herrn Antonium Bonfinium in 45 Bůchern in Latein beschrieben. Jetzung aber dem gemeinen Vaterland Teutscher Nation zum besten in gut gemein Hochteutsch gebracht*, Frankfurt-am-Main (tipar: Sigmund Feyerabendt/ în original: *Gedruckt zu Frankfurt am Mayn durch Peter Schmidt. In verlegung Sigmund Feyerabendts. M.D.LXXXI.*), 1581 [=*Bonfini*-DE (1581)]. „Editorul", adică tipograful Peter Schmidt (*Petrus Fabritius*) ar merita o cercetare specială şi din perspectivă răsăriteană (a se vedea astfel şi *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, I.*Kassa, Pozsony, Sárospatak, Turóc, Ungvár*, editori Gábor Farkas, István Monok, Annamária Pozsár, András Varga, Szeged, 1990, p. 220).

[27] *Chronica az magyaroknak dolgairól. Mint jöttek ki a nagy Szkítiából Pannoniában, és mint foglalták magoknak az országot: és mint bírták azt hercegről hercegre és királyról királyra, nagy sok tusakodásokkal és számtalan sok viadaljokkal. Melyet Heltai Gáspár megírta magyar nyelven, és ez rendbe hozta az Bonfinius Antalnak nagy könyvéből és egyéb históriás könyvekből nem kicsin munkával* [*Kolozsvárott végezé Heltai Gáspárné, Anno 1575* („coordonatele editoriale" apar la finalul lucrării)] [=*Bonfini-Héltai*-HU (1575)]. Ediţie modernă: *Krónika az magyaroknak viselt dolgairól*, ediţie Margit Kulcsár şi P. Kulcsár, Budapest, 1981 [=*Bonfini-Héltai*-HU (1981)].

[28] Reproducem titlul selecţiei franceze, după ediţia latină din 1543, aşa cum apare el în *Bonfini*-LAT (1936-1945), I, p. LI (vezi tot aici nota 230 pentru gradul de raritate al acestei traduceri): *Harengues (*sic*) militaires et concions de princes, capitaines, embassadeurs et autres manians tant la guerre que les affaires d'Estat ... Recuillies et faicles Frangoyses par Francoys (*sic*) Belle-Forest Comingeois. A Paris Clies Nicola Chesneau, rue S. Jaques, o Chesne verd. MDLXXII.*

1575 sau concentrându-se doar pe domnia lui Matia[29]), datează din anul 1995[30]. În română, *Decadele* nu au fost vreodată traduse, fie şi doar selectiv[31].

Însumate, primele ediţii în latină, cea parţială (1543) şi cea completă (1568), cele dintâi (şi singurele) traduceri în germană (1545 şi 1581), precum şi traducerile selective (1575 şi după) şi complete (1995) în maghiară, pun în evidenţă o serie de deosebiri, întărite de în fapt prima şi ultima ediţie critică (maghiară) a textului latin al lui Antonio Bonfini (1936 şi după)[32]. Pentru a ilustra diferenţele, acestor ediţii şi traduceri le-am adăugat o traducere în limba română a „pasajului orădean" privitor la episcopul Ioan Filipec, care face parte din debutul primei *cărţi* a celei dintâi *decade* a lucrării lui Bonfini.

> În prima ediţie – parţială – a textului latin al lui Bonfini (1543)[33]: […] *In mediterranea uerò Dacia Varadinum, quod suo nunc antistite Ioanne praestanti Bohemorum familia nato tantopere gloriatur ne iniuria quidem, quando summo & libero fuit ingenio, animo excellenti ac magno, ineffabili comitate, liberalitate singulari ac fide in diuum Mathiam, cuius supremus consiliarius erat, constantissima: nemini unquam nocuit, profuit, quibus potuit, inimicos iniuriarum obliuione & officio semper sibi reconciliare solitus: maxima quaeque sui domini è sententia, prae nimia ingenij dexteritate peregit: ubicunque fuit, semper ostendit, quanti Principis fuerit alumnus: nullam legationem obiuit, quam non honorificentissime gesserit: quare diuo Mathie ita gratus est habitus, ut perpetuò eius animum sibi obstrinxerit* […][34].

> În a doua ediţie – completă – a textului latin al lui Bonfini (1568)[35]: […] *In mediterranea uerò Dacia Varadinum, quod suo nunc antistite Ioanne praestanti Bohemorum familia nato tantopere gloriatur ne iniuria quidem: quando summo & libero fuit ingenio, animo excellenti ac magno, ineffabili comitate, liberalitate singulari ac fide in diuum Mathiam (cuius supremus consiliarius erat) constantissima. Nemini unquam nocuit, profuit, quibus potuit; inimicos iniuriarum obliuione & officio semper sibi reconciliare solitus: maxima quaeque sui domini è sententia, prae nimia ingenij dexteritate peregit: ubicunque fuit, semper ostendit, quanti Principis fuerit alumnus: nullam legationem obiuit, quam non honorificentissime gesserit. Quare diuo Mathie ita gratus est habitus, ut perpetuò eius animum sibi obstrinxerit* […][36].

---

[29] Amintim aici ediţiile Györ (1789), în două volume, Pest (1854) şi Budapest (1905 şi 1934). Tipăriturile budapestane au avut în centrul atenţiei lor numai figura lui Matia Corvin.

[30] Vezi *A magyar történelem tizedei*, ediţie P. Kulcsár, Budapest, 1995 [=*Bonfini*-HU (1995)].

[31] Pentru un început de răspuns la această problemă istoriografică românească: Al. Simon, „*Crăişorii valahilor* din a doua jumătate a secolului XV", *Crisia*, XL (2010), pp. 159-167. La aceasta ar trebui adăugate, în raport cu ediţia din 1744 a lui Bonfini, şi tulburările *valahe* din Transilvania care au început chiar la acea dată (a se vedea Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma, 1745-1768*, ediţie Ladislau Gyémánt, I-II, Cluj-Napoca, 1997).

[32] Precizăm că *Decas I, Liber I* (I.1.), adică Capitolul I.1., lipseşte din traducerea franceză din 1572 (conform datelor editorilor maghiari din *Bonfini*-LAT (1936-1945), I, pp. LI-LII).

[33] Károly Szabó, *Régi Magyar Könyvtár* (RMK), III. *Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvő nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*, Budapest, 1896, no. 344, p. 105. Peste trei ani (1546), Robert Winter († c. 1554), i.e. iarnă în germană, cunoscut şi drept Ruprecht *Chemerinus/ Chimerinus*, a dat faliment. Tipografia lui Winter a fost preluată de cumnatul acestuia, Johannes *Oporin*(*us*) († 1568), în original *Herbst*(er), adică toamnă care a dat la rândul său faliment chiar înainte să publice *Bonfini*-LAT (1568) (vezi aici Anje Wolkenhauer, *Zu schwer für Apoll. Die Antike in humanistischen Druckerzeichen des 16. Jahrhunderts. Einführung, Einzelstudien, Katalog*, Wiesbaden, 2002, pp. 338-340).

[34] *Bonfini*-LAT (1543), p. 6. Am reprodus întocmai atât grafia, cât şi semnele de punctuaţie.

[35] RMK, III, no. 570, p. 167. Pentru tipografie şi proprietar(i), a se vedea în special Martin Steinmann, *Johannes Oporinus. Ein Basler Buchdrucker um die Mitte des 16. Jahrhunderts*, Basel, 1967; Carlos Gilly, *Die Manuskripte in der Bibliothek des Johannes Oporinus*, Basel, 2001.

[36] *Bonfini*-LAT (1568), p. 8. Am reprodus întocmai atât grafia, cât şi semnele de punctuaţie.

În ultima ediţie – integrală – a textului latin (1936): […] *In mediterranea vero Dacia Varadinum, quod suo nunc antistite Ioanne prestanti Bohemorum familia nato tantopere gloriatur ne iniuria quidem, quando summo et libero fuit ingenio, animo excellenti ac magno, ineffabili comitate, liberalitate singulari ac fide in divum Mathiam, cuius supremus consiliarius erat, constantissima, nemini unquam nocuit, profuit, quibus potuit; inimicos iniuriarum oblivione et officio semper sibi reconciliare solitus maxima queque sui domini sententia pre nimia ingenii dexteritate peregit; ubicunque fuit, semper ostendit, quanti principis fuerit alumnus, nullam legationem obivit, quam non honorificentissime gesserit, quare divo Mathie ita gratus est habitus, ut perpetuo eius animum sibi obstrinxerit* […][37].

În prima traducere în limba germană, pe baza ediţiei parţiale a textului latin al lui Bonfini (1545)[38]: *Jtem mitten inn dem land Dacia oder Walachi/ ligt die Stat Varadin/ Die fro^e^uwet sich nit wenig irs Bischoffs Johan/ Der von den edelsten geschlechten uß Bo^e^hem erporen, vnd as nit unpillich/ Dimwyl er so ein herzlich fry gemůet und verstand hatt/ das er gegenn menghlichem unsaglicher gůettigkeit ouch sogar fry milt vnd dem Kűng Matthiasco so gar trűw vnnd hold/ das er sin obrigster Radt gewesen/ Er hatt niemans kein schaden je zůegefűgt/ vnnd aller menglich gűts than/ Er hatt gewōlich sine vynd mit vergessung irs zůgefu^e^gten schadens vnd gewalt gegen jm wyder sersunt. Die aller gro^e^sten geschefft des kinigs hat nach sinem hohen verstand vnd willen zům aller geschigksten vßgerichtet/ Wo er je gewesen ist/ hatt er zů verstangeben/ was der Kűnig an jm erzogen hab/ Er hatt nie kein Legation angenomenn/ die er nit zům aller loblichsten vßgerichtet/ Darum er ouch von dem Kűnig so lieb und werd gehalten das er im gemu^e^tt inn ewigkeit verpűnden* [...][39].

În a doua traducere în limba germană, pe baza ediţiei integrale a textului latin al lui Bonfini (1581)[40]: […] *Mitten aber in dem Land Dakien oder Walachey/ liegt die Statt Varadin/ welche sich nicht wenig erfrewet ihres Bischoffs Johann/ so von den Edelsten Geschlechten auß Bo^e^hem geboren, vnd das nicht ubillich/ dieweil er ein so herrlich frey Gemůt und Verstand gehabt/ daß er sich gegen menniglich oberaus gůtig vnd feymiltig erzeiget/ dem Ko^e^nig Matthiasco so trew vnd hold gewesen, daß er zu seinem Obersten vnd geheimsten Raht worden. Er hat niemanden keinen schaden je zugefůget/ sondern allen Menschen guts gethan/ seine Feinde hat er gewo^e^hnlich mit vergessung irres zugefůgten schadens vnd gewalt/ gegen jm widerumb verso^e^hnet. Die aller gro^e^sten Geschåffte des Ko^e^nigs/ hat er nach seinem hohen verstand vnnd willen zum geschicklichsten außgerichtet/ wo er je gewesen ist/ hat er zu verstehen gegeben/ was der Ko^e^nig an jm erzogen hab/ er hat nie kein Legation angenommen, die er nicht zum lo^e^blichsten verrichtet/ Darumb er auch von Ko^e^nig Matthia*<sco>[41] *so lieb und werth gehalten/ daß er sich jm in ewigkeit verbunden* […][42].

Din prima traducere (rezumativă) în maghiară a lucrării lui Bonfini (1575), pasajul lipseşte complet, el nefiind socotit – aparent – util de către traducător, Gáspár Heltai[43]. Cu zece ani mai

[37] *Bonfini*-LAT (1936-1945), I, p. 11. Citatul face parte din *Decas I, Liber I* (I.1.)/ Capitolul I.1.

[38] Vezi Sándor Apponyi, *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften*, III-1. *Neue Sammlung. XV.-XVI. Jarhundert*, editor Lajos Dézsi, München, 1925, no. 1587, p. 175. În *Bonfini*-LAT (1936-1945), I, p. L, nota 221, ediţia era calificată drept *traductio satis rara*, adică „destul de rară", ceea ce astăzi nu mai pare deloc adevărat. Sigur este că ea a fost printre ultimele tipărituri ale lui Robert Winter (*Růprecht Winther*).

[39] *Bonfini*-DE (1545), f. 5^{v}. Am reprodus întocmai atât grafia, cât şi semnele de punctuaţie.

[40] Apponyi, *Hungarica*, III-1, no. 1711, p. 326. În *Bonfini*-LAT (1936-1945), I, p. LI, nota 222, ediţia nu mai era socotită rară, deşi ea era disponibilă tot doar în două colecţii maghiare.

[41] Terminaţia s-a pierdut la trecerea de la o pagină la alta (adică, de la recto la verso), pe următoarea pagină repetându-se doar *Matthia*, nu *Matthias* sau *Matthiasco*, ca până atunci.

[42] *Bonfini*-DE (1581), f. 4^{r-v}. Am reprodus întocmai atât grafia, cât şi semnele de punctuaţie.

[43] Capitolul I.1. în *Bonfini-Héltai*-HU (1575), ff. 1^{v}-2^{v}; *Bonfini-Héltai*-HU (1981), pp. 30-32.

devreme (1565), acesta realizase o ediţie, tot incompletă a textului latin al *Decadelor*, din care acea Oradea din *Dacia Mediterană* a lipsit cu desăvârşire[44].

În ultima traducere în limba maghiară (1995): [….] *Dácia déli részén Várad, amely most széltében dicsekszik főpapjával, az előkelő cseh családból szlületett Jánossal, nem érdemtelenül, mert ennek tehetsége magasrendű és nemes volt, lelke emelkedett és kiváló, nyájassága áradó, bőkezűsége páratlan, hűsége az isteni Mátyáshoz, akinek legfőbb tanácsadója volt, a legállhatatosabb, soha senkinek sem ártott, használt, akinek tudott; ellenségeit az elszenvedett jogtalanságok megbocsátásával és jó szolgálatokkal szokta megbékíteni, urának legfontosabb elképzeléseit tehetségének legjobb erőivel valósította meg; bárhol is járt, mindig megmutatta, mekkora fejedelem tanítványa, minden követséget messzemenő méltósággal viselt, amiért az isteni Mátyás annyira kedvelte, hogy jóindulatát örökre lekötelezte magának* […][45].

În traducere în limba română: […] *În partea mediterană* a *Daciei se află Oradea, care astăzi se mândreşte cu înaltul său prelat, Ioan, născut într-o familie boemă de seamă, iar aceasta nu fără motiv, deoarece talentul său a fost măreț și nobil, sufletul excelent şi mare, bunăvoința sa de nedescris, generozitatea sa fără de margini, iar credința sa față de divinul Matia, al cărui consilier principal a fost, a fost constantă peste măsură; nimănui pe care l-a cunoscut nu i-a făcut rău; și-a împăcat duşmanii, dând uitări rănile provocate de aceştia, şi prin bunele sale servicii, punând în practică, prin cele mai bune talente ale sale, cele mai importante idei ale stăpânului său; peste tot unde a fost, a înfățișat întotdeauna că era discipolul principelului său, neasumând vreo solie pe care nu a îndelpinit-o cea mai mare demnitate, motiv pentru care divinul Matia l-a prețuit atât de mult, încât şi-a unit pentru veşnice sufletului de acesta* […][46].

Compararea textelor relevă două ciudăţenii elocvente pentru politizarea textului lui Bonfini[47]. El era disponibil pentru împrumut în biblioteca regală din Buda la sfârşitul anilor 1490[48]. Lucrarea lui Bonfini a şi fost folosită la negocierile habsburgo-jagiellone de la Viena din 1515[49]. Prin dubla

[44] *Bonfini*-LAT (1936-1945), I, pp. XXXIV-XXXV. Titlul complet era: *Historia inclyti Matthiae Hvnnyadis, Regis Hungariae augustissimi, ex Antonij Bonfinij, Historici diserti libris, Decadis primum Tertiae, deinde Quartae (quae latuit hactenus nullibique impressa fuit) in vnum congesta ac disposita a Caspare Helto Claudiopolitanae Ecclesiae Ministro ac Typographo.* ***Vaticinium Antonij Bonfinij de perturbatione & conclussione Regni Hungarici***. Editorii maghiari din 1936 au eliminat partea – acum – boldată din titlu din introducerea la noua ediție. Locul şi anul de apariţie erau *Claudiopoli in Transyluania, anno post datum & natum Messiam 1565* (*Régi Magyarországi Nyomtatványok. Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum,* I. *1473-1600,* editori Gedeon Borsa, Ferenc Hervay, Béla Holl, István Käfer, Ákos Kelecsényi, Budapest, 1971, no. 209, p. 240; vezi aici şi I. Monok, Edina Zvara, Eva Mârza, *Humanistes du bassin des Carpates*, I. *Traducteurs et éditeurs de la Bible*, Turhout, 2007, pp. 173-174).

[45] *Bonfini*-HU (1995), p. 9. A se vedea aici şi notele din *Bonfini*-LAT (1936-1945), I, p. 230.

[46] Traducerea ne aparţine. Traducerile anterioare, în germană şi în maghiară, au fost luate în considerare. Împreună, cele trei traduceri arată „adaptabilitatea" latinei lui Bonfini.

[47] Vezi în acest context şi analiza lui Gábor Almási, „Constructing the Wallach *Other* in the Late Renaissance", în *Whose Love of Which Country? Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe*, editori Balázs Trencsényi, Márton Zászkalicky, Leiden – Boston, 2010, pp. 91-130, la pp. 92 (nota 3), 99-101, 121-123.

[48] Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, *Epistolae*, editor Augustin *Potůček*, Budapest, 1946, no. 54, pp. 55-56 (14 septembrie 1499). Autorul cererii, fidel lui Vladislav al II-lea, nu-i era sub nici o formă favorabil lui Matia (A. Kalous, „Matthias Corvinus (Hunyadi) in Czech Historiography", în *Matthias and his Legacy. Cultural and Political Encounters between East and West*, editori Attila Bárány, Attila Györkös, Debrecen, 2008, pp. 31-40, la p. 33, nota 6).

[49] Cf. aici deja P. Kulcsár, „Antonio Bonfini és műve", în *Bonfini*-HU (1995), pp. 915-922. Vezi şi [Johann(es) Spießhaymer (Cuspinianus),] *Johannes Cuspinians Briefwechsel*, editor Hans Ankwicz-Kleehoven, München, 1933,

căsătorie habsburgo-jagiellonă sigilată acolo[50], congresul a pus baza ordinii dinastice a veacului al XVI-lea în regatele ţinute sau doar dorite odinioară de Matia[51], „nereabilitat" încă („complet"), prin victoria Reformei (din Transilvania).

În traducerile germane din anii 1545 şi 1581 (i.e. după „reabilitarea" lui Matia Corvin, în special prin traducerea selectivă a *Decadelor* lui Bonfini de către Gáspár Heltai/ Caspar Helth la Cluj în 1575)[52], Oradea era aşezată în *mijlocul Țării Dacia ori Valahia* (adică, „în Ţara Românească")[53], iar Matia era numit *Matthiasco* (nume sub care acesta a mai figurat în amintitele traduceri germane, departe altfel de a fi identice)[54]. Atât adăugarea explicativă a *Valahiei* la *Dacia*, fără vreun corespondent în vreuna dintre variantele latine tipărite ale *Decadelor* lui Antonio Bonfini[55], cât şi forma slavizată a numelui monarhului huniad[56] trebuie privite drept însemne de limbă germană ale neapartenenţei deopotrivă a Daciei şi a lui Matia la „corpul statal ungar"[57].

---

no. 27, p. 45 (20 noiembrie 1513). În acel an, Cuspinian a fost trimis de împăratul Maximilian I de Habsburg în misiune la Buda (vezi astfel aici Al. Simon, „*Fata de la nemți*. Maximilian I de Habsburg, Bogdan III și o căsătorie din 1513", *Anuarul Școlii Doctorale* Istorie. Civilizație. Cultură, II (2006), pp. 115-130).

[50] *Das Wiener Fürstentreffen von 1515. Beiträge zur Geschichte der Habsburgisch-Jagiellonischen Doppelvermählung*, editori Bogusław Dybaś, István Tringli (Budapest, 2019),cu precădere studiile lui Géza Dávid, Pál Fodor, Manfred Hollegger, Bence Péterfi şi Janusz Smołucha.

[51] Vezi aici K. Nehring, „Herrschaftstradition und Herrschaftslegitimität. Zur ungarischen Außenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts", *Revue Roumaine d'Histoire*, XIII, (1974), 3, pp. 463-471 (observaţiile sunt în bună măsură valabile cinci decenii mai târziu).

[52] *Bonfini-Héltai*-HU (1575); *Bonfini-Héltai*-HU (1981). Vezi astfel *Gergely Tóth, „Matthias Augusto similis: Mátyás király a kora újkori protestáns múltszemléletben", în A reformáció és a katolikus megújulás latin nyelvű irodalma*, editori Enikő Békes, Péter Kasza, Gábor Kiss Farkas, István Lázár, Dávid Molnár, Budapest, 2018, pp. 45-56, mai ales pp. 47-49, 51-52.

[53] Ţara Românească nu trebuie însă confundată aici cu voievodatul cu acelaşi nume, în istoriografie în primul rând, de la sud de Carpaţi. După cum se vede din însăși traducerea germană, *Valahia* (textual *țara valahilor/ a românilor*) era o entitate de mărimea *Țării Daciei*.

[54] Desigur, a predominat forma Matthias. În mod interesant forma, *Matthiasco* o regăsim – postum (ca tipar) – şi la Theophrastus von Hohenheim *Paracelus* (c. 1493-1543), prima oară la 1567: [...] (*Astronomica et astrologica, des edlen, hochgela*^{e}*hrten, Wolerfahrenen Herren Doctor Avreoli Theophrasti von Hohenhaim, Paracelsi genandt/ 2c. Opuscula aliquot, jetzt erst in Truck geben/ vnd nach der Vorred verzeichnet*, Köln, 1567 [*Getruckt zu Co*^{e}*ln/ bey Arnoldi Byrckmans erben/ Anno 1567*], pp. 127-128). Selectăm din acest veritabil panegiric, demn de o analiză de sine-stătătoare: [...] *der Weißheyt Matthiasci* [...] *zum Exempel von Matthiasco* [...] *das Matthiascus wurde wider vom todt aufferstehen* [...] *er wurde nicht allein Matthiascum aufferwecken* [...]. La începutul pasajului (a paragrafului), forma numelui fusese însă cea clasică: *Also wisset von Ko*^{e}*nig Matthias* [...]. În margine, in latină, „titlul" era: *Rex Matthias*.

[55] Precizăm şi că *Dakien oder Walachey*, în formularea din 1581, nu se regăseşte nici în ediţia latină, completă, din acelaşi an, a *Decadelor*, de la [Wien-] Frankfurt-am-Main, tipărită de Andreas Wechel (aici p. 6). Ediţia aceasta i s-a datorat tot lui *Sambucus* (János Zsámboky).

[56] Sub influenţa secolului al XVII-lea, cazul lui Ladislau/ *Lațcu*, fiul voievodului Bogdan I al Moldovei fiind elocvent în acest sens ([...] *Cu doamna lui, Maria, lăsând bună rodă/ Pre Fedor Bogdanovici, Lațco să numește/ Cu doamna sa, cu Ana, de să pomenește* [...]; Dosoftei, *Opere*, I. *Versuri*, ediţie N.A. Ursu, Bucureşti, 1978, p. 4), forma *Matthiasco* ar trece în primul rând drept una *ruteană*. Formele terminate în *–co/ -ko* sunt însă predominant sud-slave (în estul şi nord-estul Adriaticii) în Evul Mediu (vezi şi*Stare srpske povelje i pisma*, I-2. *Dubrovnih i susedi negovi*, editor Ljubomir Stojanović, Beograd, 1934; pp. 133, 199, 252; Marko Vego, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, II, Sarajevo, 1964, p. 35).

[57] Date fiind luptele pentru Ungaria, atât după moartea regelui Matia, cât mai ales după Mohács, în acest cadru – germano-maghiar în primul rând – trebuie luată în calcul şi des-amintita *tiranie* a monarhului huniad, o *tiranie* care „l-a înstrăinat" de Ungaria, de supuşii săi ungari (vezi astfel, sub 1492 deja, şi G. Kiss Farkas, „Konrad Celtis, King Matthias, and the Academic Movement in Hungary", *Hungarian Studies*, XXXII (2018), pp. 37-50).

Datorită tratatului de la Oradea[58] dintre regii Ungariei de după Mohács, Ferdinand I de Habsburg („din vest şi nord-vest")[59] şi Ioan Szapolya („din est"), anterior voievodul Transilvaniei[60], situaţia exprimă deosebirea dintre, dacă nu de-a dreptul ruptura dintre Ungaria propriu-zisă (vechea provincie romană a Pannoniei) şi Dacia (bazată pe Transilvania)[61]. Această împărţire era vizibilă încă de la mijlocul anilor 1490, când, pentru veneţieni (dornici altminteri să se înţeleagă şi cu Casa de Jagiello care domnea şi în Ungaria după moartea regelui Matia)[62], Baia Mare (adică, centrul regal – ungar – al Maramureşului) era inclusă în Transilvania[63]. Pacea de la Oradea din 24 februarie 1538 (adică din sărbătoarea Sfântului Apostol Matia)[64] desfăcea Regatul Ungariei de-a lungul liniilor „dacice bonfiniene" între Ferdinand I şi Ioan Szapolyai[65]. Bonfini şi Matia (sau invers) apăreau drept „vizionari".

Aceasta impune revenirea la momentul 1490, corect spus la anul 1492, când Bonfini „şi-a predat" lucrarea, dar nu lui Matia, ci lui Vladislav al II-lea. Conform textului astfel înmânat, şi păstrat, dar şi corectat în anii care au precedat moartea lui Bonfini (1502)[66], Matia nu mai trăia. El era *divin* (*divus*) precum împăraţii Romei antice[67], din al cărei imperiu Matia îşi revendicase – şi prin Bonfini – originile[68]. Ioan Filipec, „învăţăcelul" lui Matia Corvin, un „ucenic vrăjitor" *avant la lettre*[69], apărea în schimb pe mai departe episcop de Oradea, ceea ce el nu mai era de practic doi ani, din toamna lui 1490[70].

După moartea lui Matia, Filipec intrase în slujba lui Vladislav al II-lea Jagiello (ajuns de la Praga şi pe tronul de la Buda[71]). Filipec a contribuit la stabilirea „noii ordini", chiar dacă unica

---

[58] Árpád Károlyi, *Adalékok a nagyváradi béke s az 1536-1538. évek történetéhez*, Budapest, 1879.

[59] Alfred Kohler, *Ferdinand I., 1503-1564: Fürst, König und Kaiser*, München, 2003, pp. 96-99.

[60] Pentru ascensiunea lui Ioan, vezi Tibor Neumann, „Two Palatines and a Voivode, or the Szapolyai Family's Journey to the Royal Throne", în *A Forgotten Hungarian Royal Dynasty: The Szapolyais*, editori Pál Fodor, Szabolcs Varga, Budapest, 2020, pp. 21-56, la pp. 39-48.

[61] Pius al II-lea „a jucat" pe această deosebire încă de dinainte de a fi papă (I.-A. Pop, „Matia Corvin, *re de Ungaria, de Dacia etc.*, în anul 1462", *Revista Istorică*, NS, XXI (2020), 3-4 [2021], pp. 235-248). Diferenţierea era cu atât mai vizibilă după bătălia de la Mohács şi a doua cucerire otomană a Budei. Aceasta le-a îngăduit, de pildă, saşilor să-şi dezvolte propriile construcţii identitare *dacice* (cf. deja Karl Kurt Klein, „Die Goten-Geten-Daken-Sachsengleichung in der Sprachentwicklung der Deutschen Siebenbürgens", în Idem, *Transsylvanica. Gesammelte Abhandlungen und Aufsätze zur Sprach- und Siedlungsforschunger Deutschen in Siebenbürgen*, München, 1963, pp. 90-139, vezi în mod special p. 105, nota 65; articolul lui Klein a fost publicat iniţial în *Süd-Ost-Forschungen*, XI (1946-1952), pp. 84-154).

[62] Vezi Giuseppe Della Santa, „*Di Callimaco Esperiente in Polonia e di una sua proposta alla Repubblica di Venezia nel 1495", Nuovo Archivio Veneto,* XXVI (1913), pp. 134-161.

[63] A se vedea astfel şi Gábor Mihály Tóth, „*Trivulziana Cod. N. 1458: A New Testimony of the Landus- report*", *Verbum. Analecta Neolatina*, X (2008), 1, pp. 139-158, aici la p. 154.

[64] Károlyi, *Adalékok*, Anexă, no. 38, p. 227. Aspectul ar merita, poate, o cercetare separată.

[65] Vezi în acest context Teréz Oborni, Szabolcs Varga, „A béke mint a hatalmi propaganda eszköze Jagelló (II.) Ulászló és Szapolyai (I.) János udvarában", în *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*, editori Magdolna Baráth, Antal Molnár, Budapest-Győr, 2012, pp. 251-282, la pp. 255-256 (Matia), 278-280 (1538).

[66] Cf. observaţiile făcute de Boreczky, „Historiography and Propaganda", p. 33, nota 20.

[67] Ittai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, Oxford, 2002, pp. 61-69, 159-162.

[68] J. Dücker, „Konstruktion einer ruhmreichen Vergangenheit: die Abstammung des ungarischen Königs Matthias Corvinus", în *Integration und Desintegration der Kulturen im europäischen Mittelalter*, editori Michael Borgolte, J. Dücker, Marcel Müllerburg, Bernd Schneidmüller, Berlin, 2011, pp. 137-151 (cu referire şi la originile *valahe* ale monarhului).

[69] A se vedea şi Karl Nehring, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich. Zum Hunyadisch-Habsburgischen Gegensatz im Donauraum*, München, 1989[2], pp. 139-141, 182-192.

[70] Kalous, *Filipec*, pp. 34-35. Cf. şi *Bonfini*-LAT (1936-1945), IV, pp. 203-205 [post 1492 însă].

[71] Pentru aceste schimbări: György Székely, „A rendek válaszúton: a dinasztiavátás harcai 1490-1492 ben", *Hadtörténelmi Közlemények*, CXVI (2003), 2, pp. 427-462, la pp. 448-454.

calitate asumată de fostul episcop al Oradei, după septembrie 1490, a fost cea de simplu călugăr franciscan[72].

Rândurile citate ale lui Bonfini au şi o semnificaţie *dacică*, să-i spunem *valahă*, să-i zicem românească[73]. Ele introduc o *Dacia Mediterranea* (adică, de Sud) în vestul României de astăzi[74], între Regatul propriu-zis al Ungariei (i.e. vechea provincie romană a Pannoniei)[75] şi Voievodatele Transilvaniei, Ţării Româneşti şi Moldovei (în linii – prea – mari vechea Dacie romană)[76]. Rândurile din anii 1490 preced cu aproximativ o generaţie apariţia unei asemenea Dacii Mediterane în scrierile şi în politica cunoscută a vremii[77].

Emergenţa acelei Dacii a fost un rezultat nu al nordului, nu al vestului (italic), ci al sudului sârb[78]. El căuta – sub flamura otomană, dar şi, simultan totodată în anii 1530, prin înţelegere cu Casa de Habsburg[79] – să reunească spaţiile legate de Arhiepiscopia Ohridei[80]. După „retragerea aureliană" din Dacia propriu-zisă şi după la fel de controversata încreştinare a vechiului Imperiu

---

[72] Vezi A. Kalous, „Čtyři Janové z Varadína", în *Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi*, editori Eva Doležalová, Robert Novotný a Pavel Soukup, Praha, 2004, pp. 269-280, aici la p. 273. Ceilalţi trei Ioani „de Oradea" (din titlul articolului citat) erau Ioan Vitéz şi nepoţii săi Janus Pannonius şi Ioan Vitéz („Junior").

[73] Al. Simon, „Antonio Bonfini's *Valachorum regulus*: Matthias Corvinus, Transylvania and Stephen the Great", în *Between Worlds* (=*Mélanges d'Histoire Générale*, NS, I, 1-2), I, *Stephen the Great, Matthias Corvinus and their Time* (=*Mélanges d'Histoire Générale*, NS, I, 1), editori László Koszta, Ovidiu Mureşan, Al. Simon, Cluj-Napoca, 2007 [2008], pp. 207-226.

[74] Inutil poate de spus că Oradea medievală acoperea unui „hiat" între anticele provincii romane ale Pannoniei şi Daciei (vezi şi Sever Dumitraşcu, *Dacia Apuseană*, Oradea, 1993).

[75] În acest cadru, vezi Farkas Gábor Kiss„Konrad Celtis, King Matthias and the Academic Movement in Hungary", Hungarian Studies, XXXII (2018), 1, pp. 37-50, aici la pp. 39-40.

[76] O prezentare recentă: Sorin Nemeti, Dan Dana, „Introduction. The Dacian Paradox", în S. Nemeti, D. Dana, Irina Nemeti, Eugenia Beu-Dachin, Lucian Nedelea, Timea Varga, *The Dacians in the Roman Empire: Provincial Constructions,* Cluj-Napoca, 2019, pp. 7-28.

[77] Dj. Sp. Radojičić, „*O knjize Ptolemeja. Dva stara* srpska geografska *tvlkovanija*", *Istorijski Časopis*, VI (1956), pp. 55-64, la p. 62; Damaschin Mioc, „Date noi cu privire la Macarie tipograful", *Studii. Revistă de Istorie*, XVI (1963), 2, pp. 429-440, la pp. 432-433. Reproducem pasajul: [...] *Dacia prima: hotarul din părțile de miazănoapte ajunge până la Rusia Mică și până la Hateg; iar hotarul dinspre apus, până la râul Tisa, care coboară din țărrile numite Ghermania, care este Ungaria; hotarul dinspre miazăzi, marele și slăvitul râu Dunărea, care coboară de la râul Tisa spre Marea Neagră, până la Nistru ; hotarul dinspre părțile de răsărit, Nistrul, râu mare, al cărui curs desparte Tataria și Dacia, care este țara Muldovlahia și Ungrovlahia, care și Muntenia se cheamă* [...] *Iar cea numită Dacia Mediteranea, acum este Hațegul și Ardealul și Muncaciul* [Munkács/ Mukacevo (!)], *se întinde până la râul Tisa, asemenea nume primindu-le acum, iar Mediteranea este numită după socotelile geografilor, însă și marginea ei se cheamă acum Mehadia, după cea dintâi denumire a geografilor, întinzându-se până la râul Olt* [...] (text datat 1526-1528).

[78] Andrei Pipiddi, „*Les pays daciques*. La construction d'un mythe médiéval", în *Laudator Temporis Acti. Studia in Memoriam Ioannis A. Božilov*, editor Ivan Biliarsky, I. *Religio-Historia*, Sofia, 2018, pp. 366-390; Ştefan S. Gorovei, „Un «dosar» definitiv închis: Ohrida şi istoria românească", în *Românii şi Creştinătatea Răsăriteană (secolele XIV-XX)*, editor Petronel Zahariuc, Iaşi, 2021, pp. 67-112. După cum se vede, subiectul a reatras atenţie.

[79] A se vedea inclusiv Matei Cazacu, „Projects et intrigues à la Cour de Soliman (1530-1540)", în *Soliman le Magnifique et son temps*, editor Gilles Veinstein, Paris, 1992, pp. 511–528, Idem, „Dimitrije Ljubavic (c. 1519-1564) et l'imprimerie slave dans l'Europe du Sud-Est au XVIe siècle. Nouvelles contributions", *Anuarul Institutului de Istorie* A.D. Xenopol, XXXII (1995), pp. 187-207. *Dacia* „orădeană" a lui Bonfini schimbă uşor datele problemei.

[80] Mihai Maxim, „Les relations des Pays Roumains avec l'archevêché d'Ohrid à la lumière de documents turcs inédits", *Revue des Études Sud-Est Européennes*, XIX (1981), 4, pp. 653-671 (reeditat cu completări în Idem, *L'Empire Ottoman au Nord du Danube et l'autonomie des Principautés roumains au XVIe siècle. Études et documents*, Istanbul, 1999, pp. 83-107).

Roman[81], Dacia Mediteraneană, drept nouă provincie imperială şi ca dieceză creştină, ţinuse de Ohrida începând de la împăratul Iustinian[82].

Ce aveau în comun Dacia Mediterană, Oradea şi episcopul Ioan Filipec[83] după moartea lui Matia, în afară de personalitatea răposatului monarh şi de pana lui Antonio Bonfini?[84] Este o întrebare legitimă, pornind de la cariera lui Filipec[85], dar şi plecând de la faptul că Bonfini, revenit în Ungaria după dispariţia protectorului său huniad[86], şi-a desăvârşit – cât a avut sănătate şi zile[87] – *Decadele* sub nedoritul urmaş ungar al lui Matia[88], Vladislav al II-lea Jagiello, noul „dascăl" al lui Ioan Filipec[89]. Acestuia, prin fragmentul de mai sus, Bonfini îi dedicase un veritabil panegiric încă din debutul *Decadelor*, aşa cum s-au păstrat acestea[90]. Filipec era un *nec plus ultra* al domniei lui Matia[91].

Dar, pe măsură ce textul *Decadelor* lui Bonfini înainta, cuvintele acestuia la adresa lui Ioan Filipec „se nuanţau", inclusiv în ceea ce priveşte originea sa. Ea devenea o origine *joasă*, nu *nobilă*, ca anterior la prezentarea Oradiei[92]. Fragmentul de mai jos se aşeza la începutul

---

[81] Din bogata literatură, vezi textele din Dyonisius Lasić, „Fr. Bartholomaei de Alverna, Vicarii Bosnae (1367-1407), quaedam scripta hucusque inedita", *Archivum Franciscanum Historicum*, LV (1962), pp. 59-81, la pp. 74-75; Şerban Turcuş, „Prima mărturie străină despre etnonimul român (1314)", *Cele Trei Crişuri*, seria a III-a, I (2000), 7-9, pp. 1-14.

[82] În Codul lui Iustinian (527-565), *novella* dedicată *Iustinianei Prima* (c. 529-c. 534) era: [...] *Per tempus autem beatissimum archiepiscopum Primae Iustinianae nostrae patriae habere semper sub sua iurisdictione episcopos provinciarum Daciae mediterranae et Daciae ripensis, Privalis et Dardaniae et Mysiae superior atque Pannoniae, et ab eo hos ordinari, ipsum vero a prioprio ordinari concilio, et in subiectis sibi provinciis locum obtinere eum sedis apostolicae Romae secundum ea quae definita sunt a sanctissimo papa Vigilio* [...] (*Corpus Iurisi Civilis*, editori-generali Thomas Mommsen, Paul Krueger, III. *Novellae*, editori Rudolf Schoell, Wilhelm Kroll, Berlin, 1895, nov. XXXI, caput III, pp. 655-656; vezi şi Stanisław Turlej, Justiniana Prima: *An Underestimated Aspect of Justinian's Church Policy*, Kraków, 2016, p. 83, nota 125).

[83] Vezi astfel şi Adrian Papahagi, „A Fragment of the *Graduale Varadiense* at the Romanian Academy Library in Cluj (Kolozsvár)", *Magyar Könyvszemle*, CXXXIII (2017), pp. 455-459.

[84] Pentru „ciudăţeniile" epocii huniade (şi post-huniade) şi scrierile ei „minore" de tip istoriografic: Gábor Mikó, „*A középkori magyar királyok ismeretlen lajstroma Monoszlóy András könyvtárából*", *Acta Historica*, CXXXV (2013), pp. 125-137 (iar Filipec l-a slujit şi pe Nicolae din familia de Monoszló); Idem, „Élt-e valaha Szent István fia, Ottó herceg? Egy ismeretlen 15. századi krónika tanúskodása", *Történelmi Szemle*, LVI (2013), 1, pp. 1-22.

[85] Vezi A. Kalous, „Jan Filipec v diplomatických službách Matyáše Korvína", *Časopis Matice Moravské*, CXXV (2006), 1, pp. 3-32; Matyáš Franciszek Bajger, „Bratr, někdy biskup Jan Filipec (1431-1509) a knihy okolo něj", în *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*, editor Rostislav Krušinský, Olomouc, 2011, pp. 115-144.

[86] P. Kulcsár, „I manoscritti di Antonio Bonfini", *Camoenae Hungaricae*, I (2004), pp. 71-92.

[87] *Vezi aici I. Tringli, „Fragments of the Codex of Antonio Bonfini's History", în Matthias Corvinus, the King. Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458–1490, editori Péter Farbaky, Enikő Spekner, Katalin Szende, András Végh, Budapest, 2008, pp. 510-511.*

[88] A se vedea în acest subiect Krzysztof Baczkowski, *Walka o Węgry w latach 1490-1492. Z dziejów rywalizacji habsbursko-jagiellońskiej w basenie środkowego Dunaju* (=*Universitas Jagiellona. Acta Scientiarum Litterarumque. Schedae Historicae*, CXVI), Krakow, 1993 [1995].

[89] Misiunile îndeplinite de Filipec pentru Vladislav justifică această „titulatură" a regelui (Kalous, *Filipec*, pp. 21-23). Pe de altă parte, încă de la bun început, o paralelă cu italianul Filippo Buonaccorsi Callimachus (1437-1506), sfetnicul fratelui şi rivalului lui Vladislav, Jan Albert, rege al Poloniei (1492-1501), ar fi – chiar – mai atrăgătoare (Harold B. Segel, *Renaissance Culture in Poland: The Rise of Humanism, 1470-1543*, Ithaca, NY 1989, pp. 59-60).

[90] Reamintim că, din manuscrisele originale s-au păstrat doar câteva fragmente (vezi aici şi datele, oficiale de la https://corvina.hu/en/corvina/virtual-corvinas/codlat434-en/).

[91] Din acest punct de vedere: András Kubinyi, *Matthias Rex*, Budapest, 2008, pp. 150-153.

[92] Cf. Kalous, *Filipec*, p. 12, notele 48-49. Afirmaţiile lui Bonfini privind originea joasă a lui Filipec sunt confirmate de surse cehe, sensibil ulterioare decesului lui Filipec. Precizăm astfel şi că tot de origine umilă era şi alt om de încredere de al lui Matia: Toma Bakócz.

prezentării misiunii lui Filipec în Peninsula Italică şi în Regatul Franţei (1487)[93]. În Franţa, episcopul a ratat o mare ocazie pentru regele său, neizbutind să-l convingă curtea regală să i-l încredinţeze regelui Ungariei pe Djem, fratele sultanului Baiazid al II-lea[94].

> În textul latin: […] *Is enim ex humilibus, ut ipse ingenue fatebatur, parentibus et in tenui re ad Olmutium natus tanta ingenii dexteritate, consilio et industria valuit, ut apud regem inter primos et charissimos haberetur et supremus, ut aiunt, cancellarius et secretarius esset* […][95].
>
> În traducere germană: [...] *Dieser kam von schlechten Eltern her, wie er dann auch selbs bekannt, und ward in geringem Vermo^{e}gen zu Olmuz geboren und erzogen, hatte aber ein so geschwinden Verstand, und ward ein so guter Rahtgeber, und außrichter aller sachen, daß im der Ko^{e}nig vor anderen seinen freunden gůnstig war, und in zu seinem Kanzler machte* [...][96].
>
> În traducere în limba maghiară: [...] *Ugyanis, mint maga öszintén megvallotta, alacsony állású szlülőktől, szegény sorban született Olmützben, oly kivaló tehetséggel, megfontoltsággal és szorgalommal rendelkezett, hogy a király előtt az elsők és a legkedvesebbek között állott, és úgynevezett főkancellár és titkár lett* [...][97].
>
> În traducere în limba română: [...] *Întrucât acesta, precum el însuşi admitea cu sinceritate, se născuse din părinți umili și cu puține mijloace la Olomouc, a profitat de abundenta sa îndemănare isteață, de tenacitatea și de sârguința sa, încât a ajuns între primii și cei mai iubiți din fața regelui, precum și cancelar suprem, după cum ei spun, și secretar* [...][98].

Ioan Filipec era de origine umilă, din părinţi lipsiţi de mijloace[99]. Era un „arivist", „un parvenit", dar foarte talentat şi abil. Era tocmai ceea ce se spusese – mai puţin complimentele – şi despre Iancu de Hunedoara şi despre fiul său Matia[100]. Acestea erau părerile lui Antonio

---

[93] Principalele repere: Péter E. Kovács, „*Corvin János házassága és a magyar diplomácia*", *Századok*, CXXXVII (2003), 4, pp. 955-971, la pp. 961-964; Kalous, „Jan Filipec", pp. 23-28.

[94] Cunoscutul subiect a fost discutat ultima oară de către Attila Györkös, „Mátyás Francia kapcsolatai az 1480-as években: a Dzsem-ügy", în *Hunyádi Mátyás és kora*, editori Attila Bárány, Máté Kavecsánszki, László Pósán, Levente Takács, Debrecen, 2019, pp. 346-360.

[95] *Bonfini*-LAT (1936-1945), IV, p. 143 (IV.7). Textul nu se deosebeşte în chip fundamental de ediţiile de la 1545 şi 1568, motiv pentru care am citat-o numai cea mai recentă ediţie.

[96] *Bonfini*-DE (1581), f. 335^{v} (remarcăm adăugarea „educării" lui Ioan Filipec la Olomouc). Deoarece diferenţele între traduceri sunt practic inexistente, am ales ultima traducere.

[97] *Bonfini*-HU (1995), p. 576. Traducerea maghiară este foarte pozitivă, deoarece originalul latin se continua printr-o reluare şi dezvoltare a calităţilor lui Ioan Filipec de la începutul *Decadelor* (*Bonfini*-LAT (1936-1945), IV, pp. 11, 143-144). Acestora li se adăugau acum şi profiturile *pontifului* de Oradea, dar şi de Olomouc, după Bonfini. De pildă, îndemânaticul şi împăciuitorul Filipec avea venituri anuale de – minimum – 30 000 de florini de aur.

[98] Orice traducere, în special aceasta în română, poate fi şi trebuie nuanţată când se va putea (dacă se va putea) stabili cu relativă (totuşi) exactitate data/ datele de la care datează varianta păstrată din textul lui Bonfini: 1490-1491/1492 (după moartea lui Matia şi lupta pentru tronul Ungariei), 1491/1492-1494/1495 (după Pacea de la Bratislava şi moartea lui Cazimir al IV-lea Jagiello), post 1494/1495 (după înţelegerile din cadrul Casei de Jagiello şi războiul dintre regele Vladislav al II-lea Jagiello şi Laurenţiu Újlaki, ducele Bosniei). Pentru evenimentele amintite, a se vedea Tamás Fedeles, *A király és a lázadó herceg. Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárat* (*1494-1495), Szeged, 2012;* T. Neumann, „Drágfi Bertalan politikai szerepe II. Ulászló király idején", în *Szilágyság és a Wesselényi család (14-17. század*), editori Géza Hegyi, András W. Kovács, Kolozsvár, 2012, pp. 213-236.

[99] *Bonfini*-LAT (1936-1945), IV, p. 143, şi *Bonfini*-HU (1995), p. 576, se acordă în acest caz.

[100] De pildă, sub anii 1471-1474, a se vedea I.-A. Pop, „Alcuni aspetti della diffamazione del re Mattia Corvino nel XV secolo", *Transylvanian Review*, XXIV (2015), suppl. 2, pp. 26-34.

Bonfini când se apropia cu textul de clipa morţii lui Matia[101], parte scrisă pe la 1491-1492 şi poate rescrisă la 1495[102], oricum la o dată la care Filipec nu mai era de ceva vreme episcop de Oradea[103]. Ele sunt totodată şi semne de întrebare, care ne îndreaptă spre *arcanele* huniade, în care Ioan Filipec era atât de priceput[104].

Printre altele, el ar fi răspuns de unul dintre cei doi fii din Ungaria ai lui Vlad al III-lea *Ţepeş* (celălalt băiat era în suita lui Ioan Corvin)[105]. Ei erau copiii lui Vlad, căsătorit măcar de trei ori cu rude de ale lui Matia[106], şi ai *surorii* regelui[107]. Cel puţin aceasta se susţinea la Moscova la începutul lui 1490[108]. Alături de Ivan al III-lea al Moscovei şi de Cavalerii Teutoni, Matia dorise să împartă Uniunea polono-lituaniană în ultimii săi ani de viaţă[109].

Cariera lui Filipec a ieşit, în mod cert, din limitele schimbătoarelor file ale lui Bonfini. Acesta sigur a ştiut că, după aprilie 1490, Filipec l-a abandonat pe Ioan Corvin, fiul nelegitim şi moştenitorul dorit de Matia, binefăcătorul prelatului[110]. Bonfini se familiarizase rapid cu noua

---

[101] *Bonfini*-LAT (1936-1945), IV, pp. 143 (noua origine a lui Filipec), 162 (decesul lui Matia).

[102] P. Kulcsár,„Bonfini-keziratok", *Magyar Konyvszemle*, CXI (1995), pp. 213-237, la pp. 224-225, 234-236; Tringli, „Fragments of the Codex", p. 511; Boreczky, „Historiography and Propaganda", p. 33, nota 20. Fragmentele păstrate din manuscrisele ungare ale *Decadelor* de la sfârşitul anilor 1400 se datează fie 1494-1496 (cf. Kulcsár), fie 1496-1499 (cf. Tringli).

[103] Până la 1505-1506, Filipec a mai fost activ politic doar la 1494 (Kalous, *Filipec*, pp. 19-22).

[104] În general, acţiunile sale, sigur cele de la 1490, au atras mai puţin atenţia istoricilor. Ei s-au concentrat pe Toma Bakócz ori Ştefan Szapolyai, marile figuri ale Ungariei Jagiellone (M. Rady, „Rethinking Jagiello Hungary 1490-1526", *Central Europe*, III (2005), 1, pp. 3-18.).

[105] *Povestire despre Dracula voievod*, în *Cronicile slavo-române din secolele XV-XVI publicate de Ioan Bogdan*, ediţie P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, pp. 197-214, la p. 213. După moartea lui Vlad (cel căruia Matia, *nu numai i-a dat domnia în Ţara Muntenească, dar şi pe sora lui i-a dat-o de soţie*), [...] *Craiul a luat-o pe sora lui şi cu cei doi fii în Ţara Ungurească, la Buda: unul trăieşte lângă fiul craiului, iar celălalt a fost la episcopul de Oradea şi a murit în vremea mea* [...]. Textul a fost încheiat pe 13 februarie 1486 şi copiat de *păcătosul Efrosin* pe 28 ianuarie 1490 (Al. Simon, *In the World of Vlad: The Lives and Times of a Warlord* (=*Forum:Rumänien*, XLIII), Berlin, 2021, p. 179, nota 188). Scrierea a fost redactată pe baza informaţiilor strânse (şi primite) în timpul misiunii ruseşti (moscovite) la Buda (toamnă 1482-început 1483), cu ocazia încheierii alianţei dintre Matia Corvin, Ivan al III-lea al Moscovei şi Ştefan al III-lea al Moldovei, socrul lui Ivan şi vasalul lui Matia (vezi şi I.S. Luria, „În legătură cu originea subiectului povestirilor din secolul al XV-lea despre Dracula (Vlad Ţepeş)", *Romanoslavica*, X (1964), pp. 5-18, la pp. 10-12; M. Cazacu, „À propos du récit russe *Skazanie o Drakule voevode*", *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, XV (1975), 3-4, pp. 279-296, la pp. 284, 286).

[106] Sursele privind căsătoriile lui Vlad sunt în Tamás Fedeles, „*Drakwlyahza*", în Fons, skepsis, lex. *Ünnepi tanulmányok a 70 esztendős Makk Ferenc tiszteletére*, editori Tibor Almási, Éva Révész, György Szabados, Szeged, 2010,pp. 107-114 (1489); Al. Simon, „Soţiile ungare ale lui Vlad III Ţepeş: rolul, impactul şi receptarea unor alianţe şi rivalităţi medievale", *Anuarul Institutului de Istorie* A.D. Xenopol, XLVIII (2011), pp. 5-12 (1462, 1464 şi 1489); Levente Nagy, Emőke Rita Szilágyi, „De la Corbii de Piatră la Strigoniu (Esztergom). Câteva date noi despre genealogia familiei lui Ioan de Hunedoara, Nicolaus Olahus şi Vlad Ţepeş", *Studii şi Materiale de Istorie Medie*, XL (2022), sub tipar (ante 1456). Prima soţie ar fi fost sora lui Iancu (vara lui Matia), a doua fiica lui Iancu (sora lui Matia), a treia (şi ultima) a fost sigur Justina Szilágyi, vara primară pe linie maternă a regelui Ungariei.

[107] *Povestire despre Dracula voievod*, pp. 212-213. Sursele germane susţinuseră deja, la 1463 (înaintea încheierii păcii de la Wiener-Neustadt dintre Frederic al III-lea de Habsburg şi Matia Corvin) că Vlad se căsătorise cu *fiica guvernatorului* (i.e. a lui Iancu de Hunedoara), adică cu sora lui Matia (M. Cazacu, *Dracula*, Leiden-Boston, 2017, Appendix, *Geschichte Dracole Waide*, pp. 310-316, aici p. 316). Informaţia a dispărut din *povestirile* ulterioare.

[108] Grigore Nandriş, „The Historical Dracula: The Theme of his Legend in the Western and in the Eastern Literatures of Europe", *Comperative Literature Studies*, III (1966), 4, pp. 367-396, la p. 386. Într-o variantă a *Povestirii*, Vlad ar fi fost ucis de Ştefan al Moldovei.

[109] K. Nehring, „Quellen zur ungarischen Außenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts" (I), *Levéltári Közlemények*, XLVII (1976), 1, pp. 87-120, sub nr. 203, p. 119.

[110] O bună sinteză a evenimentelor poate fi găsită la Kubinyi, *Matthias Rex*, pp. 150-153.

curte regală ungară. Pe 10 octombrie 1492, Vladislav al II-lea l-a şi înnobilat pentru munca acestuia la „istoria lui Matia”[111]. Vladislav l-a înnobilat şi pe copistul *Decadelor*[112].

În aceste condiţii, ne întoarcem la ultima versiune a lui Antonio Bonfini asupra originilor lui Ioan Filipce. Umanistul completase noua caracterizare a prelatului cu o minciună străvezie: acesta fusese *adolescent* când ajunsese în mâinile lui Matia (1468)[113], croatului Nicolae Ćupor (Csupor) de Moslavina (Monoszló), voievod al Transilvaniei (1468-1472)[114]. În realitate, Ioan Filipec se născuse la 1431 (nu pe la 1450 cum rezulta din vorbele lui Bonfini)[115], fiind practic de o vârstă cu însuşi Antonio Bonfini, venit pe lume în 1427[116].

Minciuna lui Bonfini era cu atât mai personală cu cât „noile date” despre Filipec veneau în prelungirea prezentării succinte a primei întâlniri a lui Bonfini cu cuplul regal Matia Corvin – Beatrice de Aragon[117]. Iar Bonfini mai precizase ceva, fără a intra în detalii: Filipec intrase în atenţia lui Matia la cucerirea Olomouc-ului, în care trăia viitorul prelat[118]. Matia era în război cu Georg Podiebrad al Boemiei, era în cruciadă împotriva ereticilor husiţi[119]. La 1487, Matia l-a acuzat, chiar la Roma, pe Filipec că era un „cripto-eretic”, iar acuzaţia a prins puteri, chiar dacă regele a încercat să-o retragă apoi[120].

Bonfini se pricepea la „şopârle”, încă de dinainte de a ajunge la curtea lui Matia şi a Beatricei[121]. Un exemplu, care precede de puţin Oradea *din Dacia mediteraneană* şi prima descriere a lui Ioan

---

[111] Jenő Abel, „Bonfini életraizáról”, *Egyetemes Philologiai Közlöny,* IV (1880), pp. 288-291, la p. 290; László Tóth, „Analecta Bonfiniana”, *Corvina*, IX (1929), 1, pp. 182-204, la p. 183.

[112] Cf. deja *Analecta Scepusii sacri et profani*, editor Carol Wagner, II, Wien, 1774, pp. 113-114.

[113] *Bonfini*-LAT (1936-1945), IV, p. 143. Redăm textul aflat în continuarea directă a citatului publicat mai sus: [...] *in bello nanque Bohemico, cum rex Moraviam in provinciam redegit, capto Olmutio hunc adolescentem Ciupori vaivode commendavit* [...]. O traducere în limba română ar putea fi: [...] *În timpul războiului ceh, când regele a transformat Moravia în provincia sa, după cucerirea Olomouc-ului, i l-a recomandat pe adolescent* [Ioan Filipec] *voievodului Csupor* [...].

[114] Tamás Pálosfalvi, *The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400-1526*, Budapest, 2014, pp. 16-17; A.W. Kovács, „Posesiunile ardelene ale lui Nicolae Csupor, voievodul Transilvaniei (1468-1472). Câteva documente inedite”, *Banatica*, XXXI (2021), 2, pp. 33-63.

[115] Era născut la Prostějov, nu la Olomouc (Grieger, *Filipecz*, p. 11; Kalous, *Filipec*, p. 12).

[116] Rosa Marisa Borraccini, „Antonio e Matteo Bonfini maestri e umanisti. La professione delle *humanae litterae* nella Marca Anconitana tra tardo medioevo e prima età moderna”, în *Antonio Bonfini (1427-1502) umanista e storico dell'Ungheria e i Bonfini da Patrignone*, editor Manuela Martellini, Teramo, 2018, pp. 79-97. În alte surse, drept an al naşterii apare 1434.

[117] Vezi *Bonfini*-LAT (1936-1945), IV, p. 143 ([...] *Paucis ante diebus Antonius Bonfinis civis Asculanus e Picenti agro Corvini regis nomine succensus Rhetiam venit, ubi .cum regem et Beatricem adivisset, varia librorum, que nuper ediderat, volumina detulit* [...]). Întâlnirea sa cu cuplul regal a avut loc la Retz (Austria) în decembrie 1486 (István Daniel Lázár, „Antonio Bonfini alla corte di Mattia Corvino”, *Arte Lombarde*, NS, CXXXIX (2003), 3, pp. 12-14).

[118] În general, s-a presupus – firesc – că Filipec căzuse prizonier (Kalous, *Filipec*, pp. 12-13). În textul său, Bonfini însă nu a afirmat explicit aceasta (*Bonfini*-LAT (1936-1945), IV, p. 143, citat mai sus). Nici traducerea în maghiară a lui Péter Kulcsár nu a schimbat sensul exprimării sale: […] *A cseh háboruban, mikor a király Morvaorszagot tartománnya tette, Olmütz megszerzése után ezt a fiatalembert beajánlotta Csupor vajdának* [...] (*Bonfini*-HU (1995), p. 576).

[119] Vezi František Šmahel, „The Hussite Revolution (1419-1471)”, şi Jaroslav Boubín, *„The Bohemian Crownlands under the Jagiellons (1471-1526)”, în A History of the Czech Lands, editori Jaroslav Pánek, Oldřich Tůma, Prague, 2011, pp. 149-169, 173-187, la pp. 165, 180.*

[120] *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis*, III. *1416-1492*, editor József Lukcsics, Budapest, 1902, p. XXVIII; nr. 454, p. 312; nos. 457-470, pp. 314-317; A. Kalous, *The Legation of Angelo Pecchinoli at the Court of the King of Hungary (1488-1490)* (=*Collectanea Vaticana Hungariae*, II, 8), Budapest-Rome, 2021, Appendix, no. 1, p. 4; nr. 24, pp. 88, 90-94; nr. 33, p. 147; nr. 35, p. 193, Sigur este că părinţii lui Filipec fuseseră *utraquişti*, adică „husiţi uniţi cu Roma” (vezi şi Ota Halama, „The Unity of Brethren (1458-1496)”, în *A Companion to the Hussites*, editori Michael Van Dussen, Pavel Soukup, Leiden–Boston, 2020, pp. 371-402).

[121] Vezi aici István Beigel, „Adalék Bonfinius élete történetéhez”, *Századok*, XXXV (1902), 1, pp. 88-91, la p. 91; Mihály Császár, *A magyar művelődés a XV. században. Antonio Bonfini* Rerum Hungaricarum decades, Budapest, 1902, p. 10; Lázár, „Antonio Bonfini” ,p. 13.

Filipec din *Decade*, poate fi util. În debutul lor, Bonfini celebrase și victoria (de la Câmpul Pâinii, din 1479)[122] a lui Ștefan Báthory, voievodul Transilvaniei (1479-1493)[123], asupra *ducelui dacilor transalpini* (Basarab al IV-lea *Țepeluș*)[124]. La 1490, Báthory se dovedise unul dintre principalii adversari ai succesiunii regale ungare a lui Matia prin fiul său nelegitim Ioan[125], „introdus în lume" de către părintele său tocmai în urma victoriei – antiotomane – de la Câmpul Pâinii din octombrie 1479[126].

Când Antonio Bonfin i-a predat lui Vladislav al II-lea *Decadele* până la moartea lui Matia Corvin, acesta aflase ce se întâmplase în Ungaria după dispariţia fostului său patron regal[127]. Aceasta ne cere să facem o observaţie de bun simţ, în general evitată, indiferent de istoriografie. Filele lui Bonfini despre Matia, așa cum s-au păstrat și cum le cunoaştem, au fost încheiate și înfăţişate la doi ani după ce monarhul huniad nu mai trăia și au fost foarte bine primite de către dușmanii acestuia, care câștigaseră puterea la Buda[128].

La moartea lui Matia, Regatul Ungariei fusese cuprins de o „paranoie *valahă*"[129]. Oameni care erau orice numai nu *valahi*, precum Blasius Ráskai, castelanul Budei[130], ori Iacob Székely, căpitanul Stiriei și Carinthiei[131], erau socotiţi *valahi* crescuţi – pe deasupra – de mici de către răposatul Matia[132].

---

[122] *Bonfini*-LAT (1936-1945), I, p. 9 (I.1). [...] *At Stephanus Bator Dacorum Transalpinorum dux gestorum bellorum gloria haud minus nunc domum illustrat, qui, cum una cum collega suo Paulo Chinesio divi Mathie ductu et auspiciis in Turcorum expeditionem proficisceretur, deleto ingenti hostium exercitu perpetuam sibi laudem comparavit* [...]. Pasajul merită analizat şi separat, astfel încât, pentru a nu încărca și mai mult lucrarea, evităm să mai dăm aici traducerile în germană și în maghiară, mărginindu-ne doar să trimitem la acesta: *Bonfini*-DE (1545), f. 4^{v}; *Bonfini*-DE (1581), f. 3^{v}; *Bonfini*-HU (1995), p. 8. Vechile ediţii citate latine (1543, 1568 şi 1581) nu prezintă diferenţe de substanţă faţă de ediţia modernă *Bonfini*-LAT (1936-1945).

[123] Richárd Horváth, T. Neumann, *Ecsedi Batori Istvan. Egy katonabaro eletpalyaja 1458-1493,* Budapest, 2012, pp. 42-48, 52-55 (confruntarea a continuat însă și în următorul an, 1480).

[124] A se vedea astfel aici și Ioan Drăgan, „Câmpul Pâinii (1479): o luptă de români contra românilor", în *Naţiune și europenitate: Studii Istorice. In Honorem Magistri Camilli Mureșanu*, editori Nicolae Edroiu, Susana Andea, Șerban Turcuș, Bucureşti, 2007, pp. 76-82, la p. 79.

[125] Vezi A. Kubinyi, *„Két sorsdöntő esztendő. 1490-1491", Történelmi Szemle*, XXXIII (1991), 1-2, pp. 1-54, la p. 32; I.-A. Pop, Al. Simon, „Ioan Corvin și Ștefan cel Mare la 1490: două documente din arhivele milaneze", *Corviniana*, XIV (2021), pp. 47-57. Și „asociatul" lui Báthory din 1479, Paul Kinizsi (Pavel Chinezu) s-a împotrivit alegerii lui Ioan drept rege.

[126] I.-A. Pop, Al. Simon, „Documents on the Prequels and the Aftermath of the Battle of Câmpul Pâinii (Kenyérmezö, Brotfeld)", *Hadtörténelmi Közlemények*, CXXIV (2011), 1, pp. 229-238. Legătura între aceste evenimente a fost anterior evitată în istoriografia maghiară.

[127] Iar, în general, istoricii, mai ales cei maghiari, au luat drept „literă de lege" descrierea evenimentelor de la 1490-1491 oferită de Bonfini după ce intrase în serviciul lui Vladislav.

[128] Cf. remarcile făcute deja de Kulcsár, „Bonfini-keziratok", p. 236; Tringli, „Fragments of the Codex", p. 511; dar și de Boreczky, „Historiography and Propaganda", p. 33, nota 20.

[129] Pentru faza finală a acestei probleme, a se vedea Al. Simon, „*Valahii* și Dieta de la Rákos (1505). Consideraţii asupra sfârșitului epocii huniade", *Apulum*, XLIII (2006), pp. 99-121.

[130] Cf. deja nota lui Ioan Drăgan, „*More*-un apelativ românesc în mediul nobiliar medieval din Transilvania și Ungaria", *Arhiva Genealogică*, NS, V (1998), 1-2, pp. 51-63, aici la p. 61.

[131] Pentru acest personaj remarcabil, vezi mai ales Bence Péterfi, „Aus Siebenbürgen in die Steiermark. Der Lebenslauf von Jakab Székely († 1504)", în *Andreas Baumkircher und das ausgehende Mittelalter*, editori Rudolf Kropf, Gert Polster, Eisenstadt, 2015, pp. 273-296.

[132] I.-A. Pop, Al. Simon, Re de Dacia: *un proiect de la sfârșitul Evului Mediu*, Cluj-Napoca, 2018, p. 129. Doar unul din rapoartele milaneze, din Buda (1 iulie 1490) este în Iván Nagy, Albert Nyáry, *Magyar diplomacziai emlékek. Mátyás király korából 1458-1490* (=*Monumenta Hungariae Historica*, IV, 1-4), IV. [*1481-1488; 1458-1490*], Budapest, 1878, nr. 145, p. 208.

Terenul era propice încă de la 1480, când Beatrice de Aragon „împinsese" Transilvania până la Dunăre şi trecuse *Valahia Mare* în componenţa ei[133].

Bonfini nu a trecut sub tăcere nici romanitatea *valahilor*, nici originile *valahe* ale lui Matia şi problemele ungare avute de fostul rege din cauza lor[134]. Erau fapte mai presus de îndoială la începutul anilor 1490[135]. Absenţa lor ar fi decredibilizat scrierea lui Bonfini[136]. Iar noua stăpânire de la Buda avea mare nevoie de *Decade* pentru a păstra legătura cu trecutul huniad[137]. În ciuda evenimentelor şi a declaraţiilor anti-*corvine* de la 1490-1491, acesta se dovedea în continuare foarte puternic[138]. La rândul său[139], Bonfini avea tot interesul să nu-şi supere noul patron şi anturajul acestuia, ceea ce înseamnă şi că *Decadele* până la 1490, aşa cum au intrat în istorie, reprezintă o formă „edulcorată" a ceea ce ar fi trebuit acestea să fie sub un monarh huniad[140].

Cazul episcopului de Oradea Ioan Filipec este elocvent pentru maniera în care Antonio Bonfini „s-a adaptat" în Regatul Ungariei post-huniade, în slujba lui Vladislav al II-lea Jagiello, al cărui „sfetnic de taină" şi diplomat Filipec a fost după 1490[141]. Filipec se poate dovedi o cheie pentru înţelegerea nu doar a *Decadelor* lui Bonfini, ci şi a evenimentelor de la 1490[142]. După Bonfini, însuşi Ioan Corvin l-ar fi ales pe Filipec să vorbească în numele său la alegerile regale ungare din iunie 1490, cele pierdute în faţa lui Vladislav[143].

---

[133] I.-A. Pop, Al. Simon, „Transilvania de la Dunăre: scrisorile de la Modena ale reginei Beatrice de Aragon din vara anului 1480", *Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice*, seria a V-a, XXXVI (2021), pp. 77-92. Beatrice era deja ostilă succesiunii prin Ioan.

[134] Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor: istoria unei idei*, Bucureşti, 1993[2], pp. 67-70.

[135] Reproducem astfel şi un „episod *valah*", mai puţin cunoscut, din *Decadele* lui Bonfini. El face parte din descrierea cuceririi Retz-ului de către trupele ungare, boeme şi sârbeşti (după Bonfini): [...] *Sed, cum semel custodie se negligentius agerent illique ad excipienda quedam auxilia ex rurbe erupissent, incauti ex equitibus nonnulli occurrere, qui, cum strenue pugnarent, ab hostibus circumventi fortiter occubuerunt. Valachus quidam regi charissimus, qui excitato tumultu primus occurrit primusque hostium impetum ac solus excepit, cum acerrime pugnaret, tribus cesis letali vulnere confossus est et ad suos egre se recepít; insequenti die animani efflavit a rege admodum deploratus* […] (*Bonfini*-LAT (1936-1945), IV, p. 141 (IV.7); pentru traducerea în maghiară: *Bonfini*-HU (1995), p. 575). Pasajul precede descrierea primirii – tocmai la Retz – a lui Bonfini de către Matia şi Beatrice, cu câteva zile înainte de 20 decembrie 1486 (vezi *Bonfini*-LAT (1936-1945), IV, p. 143). La Retz, cuplu regal se aflase însă – cu destule intermitenţe – între 4 octombrie şi 4 noiembrie 1486 (a se vedea R. Horváth, *Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458-1476-1490)*, Budapest, 2011, p. 124).

[136] Concluzia se impune pe baza lecturii textului lui Bonfini drept o realizare post 1490.

[137] Chipurile voievodului Transilvaniei, Báthory, şi ale „încă" episcopului Oradea, Filipec, întind descrierea de către Bonfini a bazelor antice şi coeve (*valahii* din Evul Mediu fiind urmaşii *dacilor*) ale „geografiei puterii" regelui Matia (trădat şi de Báthory şi de Filipec).

[138] Este posibil ca tocmai campania lui Maximilian I de Habsburg din toamna anului 1490 pentru cucerirea tronului Ungariei (un act de agresiune din perspectiva elitelor care îl aleseseră pe Vladislav al II-lea) să fi lucrat în favoarea „reevaluării ungare" a lui Matia, al cărui mormânt de la Székesfehérvár a şi fost deschis (dar nu profanat) de către trupele lui Maximilian (vezi Bernardino Zambotti, *Diario Ferrarese dall'anno 1476 sino al 1504* (=*Rerum Italicarum Scriptores*, NS, XXIV, 7), ediţie Giuseppe Pardi, Bologna, 1934 [1937], p. 221).

[139] Salariul la care el a renunţat în Italia şi înnobilarea sa de către Vladislav o dovedesc cu prisosinţă (Abel, „Bonfini életraizáról", p. 290; Tóth, „Analecta Bonfiniana", pp. 183-184).

[140] Este o altă observaţie, tot de bun simţ (să spunem), evitată – aparent – însă până acum.

[141] *Bonfini*-LAT (1936-1945), IV, pp. 228-229 (V.2; adică post 1492);Kalous, *Filipec*, pp. 33-35.

[142] Vezi astfel şi a doua parte a acestei cercetări: „*Alumnul* Ioan Filipec şi *principii* săi".

[143] *Bonfini*-LAT (1936-1945), IV, p. 171 (IV.9, i.e. parte din textul prezentat lui Vladislav la 1492). După Bonfini, celălalt *orator* al lui Ioan a fost Toma Bakócz, episcop de Győr, la acea dată, un fiu de iobag „crescut" de Matia (şi de Veneţia) şi „preluat" de către Vladislav.